

શિક્ષણમાં નૃવંશીય સંશોધન

❖ પ્રસ્તાવના :

આપણે જાણીએ છીએ કે માનવવર્તનો અને વ્યવહારો પર અનેક પરિબલોની અસર પડે છે. વ્યક્તિ જુદી જુદી પરિસ્થિતિમાં જુદુ જુદુ વર્તન કરે છે. તેથી કોઈ એક પરિસ્થિતિમાં વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો, વાલીઓ, સંચાલકો વગેરેને કેંદ્રમાં રાખીને સંશોધનો કરીને જે પરિણામો મેળવવામાં આવ્યા હોય તે પરિણામો દરેક પરિસ્થિતિમાં તેટલી જ તીવ્રતા સાથે બીજી પરિસ્થિતિમાં લાગુ પાડી શકાય નહીં. જે પરિસ્થિતિમાં સંશોધન કરવામાં આવ્યું હોય તેવી જ પરિસ્થિતિ દરેક પ્રકારનાં સંશોધનોમાં શક્ય નથી. બીજુ, જ્યારે સંશોધન માટેના વિશિષ્ટ ઉપકરણોનો ઉપયોગ કરીને અભ્યાસપત્રો પાસેથી માહિતી મેળવવામાં આવે છે ત્યારે તેમના પ્રાકૃતિક પ્રતિચારો મેળવી શકાતા નથી. તેથી શિક્ષણ સાથે સંકળાયેલાં અભ્યાસપત્રો દ્વારા વાસ્તવિક અને પ્રાકૃતિક પરિસ્થિતિમાં થતાં સ્વાભાવિક વર્તનો અંગે અભ્યાસ કરવામાં ઉપયોગી થાય છે.

❖ નૃવંશીય સંશોધનની રૂપરેખા :

આ પ્રકારનાં સંશોધનમાં સંશોધક કોઈ સામાજિક એકમ/ સામાજિક સમૂહનો સભ્ય બનીને તે સમૂહના લોકોના વ્યવહારો, સંસ્કૃતિ અને જીવનની તપાસ કરે છે. નૃવંશીય સંશોધન એ એક સામાજિક વર્તન પર કેંદ્રિત થતી કુદરતી ગોઠવણીવાળી પદ્ધતિ છે. તેમાં નિરીક્ષણ કરીને ગુણવત્તાવાળી માહિતી, વર્ણનાત્મક સ્વરૂપની ઉપયોગી માહિતી, ભાગીદારી યુક્ત અને જૂથમાં રહીને સંપૂર્ણ માનવ આંતરક્રિયાઓનું નિરીક્ષણ અને અર્થઘટન કરવાની સંપૂર્ણતયા અભિગમવાળી પદ્ધતિ છે. તે ઉપરાંત માનવીય સંસ્કૃતિના જૂથ અંગેની માહિતી મેળવવાની વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિ છે.

❖ શિક્ષણ સાથે સંકળાયેલ નૃવંશીય સંશોધનો :

- રમતના મેદાન, સહઅભ્યાસિક પ્રવૃત્તિઓમાં, રીસેસ દરમિયાન, પરીક્ષા દરમિયાન, પુસ્તકાલયમાં , સમૂહજીવનની પ્રવૃત્તિઓ, પ્રવાસ-પર્યટન અને પરીક્ષાના સમયે વિદ્યાર્થીઓના વર્તનોની તરાહોનો અભ્યાસ કરીને જે તે ક્ષેત્રમાં તેમનાં વિકાસ માટેનું યોગ્ય માર્ગદર્શન આપી શકાય છે.
- સંઘીય પ્રવૃત્તિઓમાં, સ્ટાફરૂમમાં, સેવાકાલીન તાલીમ દરમિયાન, કેંદ્રિય પરીક્ષણ કેન્દ્રમાં, શાળાકીય કે સરકારી મીટિંગ્સમાં, પાઠ્યપુસ્તક લેખનકાર્ય શિબિરમાં શિક્ષકોનાં સંદર્ભમાં નિતિઓ ઘડવા માટેનું માર્ગદર્શન મળી રહે છે.
- ચોક્કસ સામાજિક આર્થિક સ્થિતિ ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓ, અપવાદરૂપ બાળકો, ચોક્કસ વિસ્તારમાં રહેતા વિદ્યાર્થીઓ, ચોક્કસ પ્રકારની શાળાઓમાં અભ્યાસ કરતાં વિદ્યાર્થીઓ વગેરે ધ્યાનમાં રાખીને નૃવંશીય સંશોધન કરવામાં આવે છે તો આવા વિશિષ્ટ વિદ્યાર્થીઓ જુદીજુદી પરિસ્થિતિમાં કેવા વર્તનો કરવાનું

વલણ ધરાવે છે અથવા વર્તનો કરે છે તેનો અભ્યાસ કરવાથી તેમના માટે યોગ્ય નીતીઓ ઘડવા માટેનું માર્ગદર્શન મળી રહે છે.

- કોઈ ચોક્કસ જ્ઞાતિ, જાતિ કે ધર્મના શિક્ષકો, વિદ્યાર્થીઓનાં સંદર્ભમાં આવું સંશોધન કરીને તેમના માર્ગદર્શક સિક્કાંતોની રચના કરી શકાય છે.
- શિક્ષક પ્રશિક્ષણ સંસ્થાઓના અધ્યાપકો, પ્રશિક્ષણાર્થીઓના સંદર્ભમાં ઉપર જણાવેલ વિષયોમાં સંશોધન કરીને તેમના માટેના માર્ગદર્શક સિક્કાંતો અને નિતિનિયમોની રચના કરી શકાય છે.
- શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સાથે સંકળાયેલા બિનશૈક્ષણિક કર્મચારીઓ, આચાર્યો, સંચાલકો, વ્યવસ્થાપકો, નિતિ નિર્ધારકો, સરકારી અને શાળાકીય પદાધિકારીઓ વગેરેના સંદર્ભમાં પણ આ પદ્ધતિ દ્વારા સંશોધન કરીને તેમનાં સંદર્ભમાં યોગ્ય નિર્ણયો લઈ શકાય છે.
- નૃવંશીય સંશોધન દ્વારા મેળવવામાં આવેલાં પરિણામો અન્ય પ્રકારનાં સંશોધનો માટેનો આધાર પૂરો પાડે છે.

❖ નૃવંશીય સંશોધનના ફાયદા:

1. અભ્યાસપત્રોના વ્યવહારોનો સતત અને લાંબા સમય સુધી અભ્યાસ કરવામાં આવે છે તેથી તેમના વર્તનો પર અસર કરતાં પરિબળોનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવે છે.
2. પરિસ્થિતિના સંદર્ભમાં અભ્યાસપાત્રોનાં સ્વાભાવિક વર્તનો જાણવા મળે છે. જેથી તેમના વર્તનો અંગે આગાહી કરવાનું શક્ય બને છે.
3. આ સંશોધન પદ્ધતિમાં વાસ્તવિક પરિસ્થિતિનો આગ્રહ રાખવામાં આવે છે તેથી કોઈ પણ પ્રકારની કૃત્રિમ પરિસ્થિતિનું નિર્માણ કરવું પડતું નથી. તેથી પ્રમાણમાં સંશોધન સરળ બને છે.
4. વાસ્તવિક પરિસ્થિતિમાં સંશોધન કરવામાં આવે છે તેથી તેનાં પરિણામો વાસ્તવિક હોય છે.
5. અન્ય સંશોધન પદ્ધતિઓ દ્વારા મેળવવામાં આવેલાં પરિણામોની વાસ્તવિક પરિસ્થિતિમાં ચકાસણી કરવા માટે આ સંશોધન પદ્ધતિનો અસરકારક ઉપયોગ કરી શકાય છે.
6. આ પદ્ધતિ અનેક બાબતોમાં લવચિકતા ધરાવે છે તેથી સંશોધક પરિસ્થિતિ મુજબ પોતાની કાર્યવાહીમાં પરિવર્તન લાવી શકે છે.
7. આ પ્રકારનાં સંશોધનમાં કોઈએક ચોક્કસ જૂથને કેન્દ્રમાં રાખવામાં આવે છે. તેથી સંશોધનની બાહ્ય યથાર્થતા જળવાય છે.
8. પ્રદત્તના એકત્રીકરણ માટે એક કરતાં વધુ પ્રકારનાં સંશોધન ઉપકરણોનો જરૂર મુજબ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. તેથી જે-તે જૂથનાં સંદર્ભમાં સર્વગ્રાહી અને સંપૂર્ણ માહિતી મેળવી શકાય છે.
9. પ્રદત્ત વિષ્લેષણમાં તર્ક આધારિત રીતનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તેથી કોઈ પણ પરિસ્થિતિના સંદર્ભમાં પાત્રોનાં વર્તનો અંગે તર્કબદ્ધ રીતે સચોટ પરિણામો મેળવી શકાય છે.
10. આવું સંશોધન વાસ્તવિક પરિસ્થિતિમાં જ કરવામાં આવે છે, તેમ છતાં સંશોધક પૂરક માહિતી મેળવવા માટે નાનાં પાયાનાં પ્રયોગો કરી શકે છે. જેથી સંશોધન વધુ ફળદાયી બને છે.
11. આ પદ્ધતિમાં ત્રિકોણીકરણનો ફાયદો મળે છે. ત્રિકોણીકરણ એટલે પ્રદત્ત એકત્રીકરણ માટે સંશોધનના બે કે વધુ ઉપકરણોનો એક સાથે ઉપયોગ કરીને મેળવેલાં પ્રદત્તનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કરવો.

❖ નૃવંશીય સંશોધનના ફાયદા:

1. આ પદ્ધતિ અનેક બાબતોમાં લવચિકતા ધરાવે છે.તેથી સંશોધકે વારંવાર તેની કાર્યપ્રણાલીમાં પરિવર્તન લાવવું પડે છે.વળી દરેક નવી પરિસ્થિતિમાં પ્રદત્ત એકત્રીકરણથી માંડીને તેની નોંધ કરવા માટેની રીતમાં વારંવાર ફેરફાર કરવો પડે છે. આવું કામ ફક્ત અનુભવી સંશોધકો સફળતાપુર્વક કરી શકે છે.નવા સંશોધકો આ કાર્યમાં મુશ્કેલી અનુભવે છે.
2. આમાં સંશોધકે સહભાગી અવલોકન દ્વારા માહિતી મેળવવાની હોવાથી સંશોધન માટે વધુ સમય આપવો પડે છે.
3. સમય વધુ લાગવાને કારણે આ પદ્ધતિ પ્રમાણમાં વધું ખર્ચાળ બને છે.

સંદર્ભ :

- I. શુક્લ,એસ.એસ,(૨૦૧૫)સંશોધન પદ્ધતિ પાથેય, ક્ષિતિ પબ્લીકેશન ,અમદાવાદ.
- II. પટેલ,આર.એસ,(૨૦૧૦)સંશોધનનીપાયાની સંકલ્પનાઓ, જય પબ્લીકેશન,અમદાવાદ.

Mr.Ashok B.Prajapati
 Research Associate
 Indian Institute of Teacher Education
 Gandhinagar
 Gujarat

Copyright © 2012 - 2017 KCG. All Rights Reserved. | Powered By: Knowledge Consortium of Gujarat